

HRVATSKI PRETPREPORODNI PISCI IZ SLAVONIJE

Stanislav Marijanović

Diobom Bosne Srebrene na dalmatinsku redodržavu sv. Kaja (Otkupitelja) 1735. i slavonsko–ugarsku sv. Ivana Kapistranskog 1757. godine, osječki Studium generale zadobio je (s Budimom) središnje mjesto u franjevačkom redu dijela nove redodržave, ali i novo obilježje, kulturno i književno, regionalne metropole. Tim novim ustrojem redodržave, a potom i same države, određeno je i »novo« usmjerenje: razdijeljena Bosna odvojena je od Dalmacije i Slavonije, a 1779. Slavonija od Hrvatske, kada je podvrgnuta pod ugarsko namjesničko vijeće, a ne bansku vlast. Kida se stoljetna povezanost. Bosna i banska Hrvatska »prestaju biti djelatni činilac u izgradnji kulturnog jedinstva među Hrvatima«. Na djelu je »učvršćivanje regionalizma u kulturi«. Zapravo, od tada do ilirskog pokreta i preporoda i postoji *regionalizam* u hrvatskoj kulturi i slavonska književnost kao osamostaljeni organon, kao jezična i kulturna oaza u etnički širokom sjeveroistočnom prostoru »zemalja ugarske vlasti«, na domak turskoj carevini.

Osiijek tada prerasta u središte svjetovne i pučke književnosti kulturno–prosvjetiteljskog i preporodnog pokreta u Slavoniji. Izdanja *divaldiane* (od 1775.–1856. registrirano 278 latinskih, 203 hrvatska i 72 njemačka, a podosta ih je dvojezičnih) dala su trojezičnu slavonsku književnost i odražavaju njezin osobit razvojni put u oblikovanju hrvatske kulturne tradicije. Rasprostirala je svoj utjecaj na štokavsko–ikavsko govorno područje, od Ilove do Banata i Budima, a Zagreb je sve do Gaja pisao samo kajkavski. Slavonski pisci jezik kojim pišu nazivaju slavonskim i »naškim to jest iliričkim jezikom«.

Idejna usmjerenost i optok knjiga slavonskih pisaca, od Katančića do Čevapovića i Jaića, prva je kopča za povezivanje Slavonije, najprije s podvojenim dijelovima hrvatske književnosti i teritorija (Hrvatska, Dalmacija, Bosna, južno-ugarsko Podunavlje), koji će i u ilirizmu jedinstveno nastupati, a potom i sa slavenskim zapadnim i istočnim etničkim prostorom Čeha, Leha i Meha, u koji će i Gaj upirati svoj preporodni pogled i misao. Doprinos pretpreporodnih slavonskih pisaca nacionalnoj i nadnacionalnoj ideologiji *ilirizma* nije moguće mimoići, pa ćemo se njihovim udjelom posebice baviti. Prvo, i zasebno, udjelom velikog Valpovčanina i Hrvata Marije Petra K a t a n č i ć a, reprezentanta i klasika ilirizma.

1. Svojim estetičkim odnosom spram narodnoj baštini, glazbi, pjesmi i folkloru, koji je Katančić uspostavio i branio pjesničkom polemikom *Satir od kola sudi*, i svojim povijesnim viđenjem Hrvata među potomcima Ilira, vjerom »da taj davni narod u nama nastavlja svoj život, pa smo mi dakle baštinici njihove nekadašnje veličine i slave«, Katančić je uspostavio »krvno srodstvo« između Pavla Ritera Vitezovića i Ljudevita Gaja, most između nacionalnih ideologa prošlih i budućih književnih naraštaja, širom otvarajući stoljetna okna u osvit predromantičarske zore. Prepoznamo ga kao našeg suvremenika već od prve posvetne rečenice kojom se označio u prvoj objavljenoj znanstvenoj knjizi na latinskom jeziku (o osječkom miljokazu, 1782.):

»Vjerujem da nema nikoga tko bi mogao više zadužiti rodnu grudu (zavičaj) i domovinu od onoga tko je u ratu odvažno brani od neprijateljskih navala ili tko je u miru krasi studijem lijepih znanosti i umijeća. A onom tko bi to znalački činio, nužno je priznati da se takav čitav posvetio domovini.«

Ujedno je Katančić postao prijenosnik hrvatske književnosti 18. stoljeća u 19. stoljeće, staroga u novi vijek. A to mu je omogućio pogled iz Osijeka na već uspostavljen cjelovit sustav duhovnog prostora Hrvatske okomicom: mediteranski jug — kontinentalni sjever (Kašić i Kačić Miošić dolaze u Osijek, Šimun Mecić u Dubrovnik, Slavonci od Knezovića idu za Gundulićem, Kanižlić za Đurđevićem, Katančić za Đurđevićem i Barakovićem) i na štokavsko–kajkavsku obratnicu u dvosmjernom međuprožimanju (za Kanižlićem i Ivanošićem — i Katančić u Zagreb — za Franjom Sušnikom i Juraj Mulih u Osijek, za Došenom Štefanac i Krmpotić u Slavoniju). A stari Ilirik: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Bosnom, Katančićev je — i l i r i z a m. Njime je on vraćao »ugarsku« Slavoniju Bosni i Dalmaciji, Vitezovićevu i Krčelićevu Zagrebu i Hrvatskoj, od kojih su Osijek i Slavonija bili

odvojeni diobama od Bosne Srebrene i banske Hrvatske. Tako je on prvi uvodio regionalni Osijek u novo, hrvatsko središte, i ukazao put slavonskim ilircima, kao Gaj Strossmayeru. Odlazeći iz Osijeka u Zagreb, prenoseći svoj ilirizam i zavičajni lirizam »dinastije Valpovo« u zelenu Molbice dolinu i Šćitarjevo, on ga je uspostavio pjesnički i znanstveno. A onda ga je prenio u Peštu i Budim, gdje je bio odbačen, kao i ilirci sa svojom Ilirijom. Pošao je istom onom obratnicom na kojoj će se u Pešti sresti Jan Kollar i Gaj, i sa sobom ponijeti 1831. godine njegovo, upravo objavljeno, *Sveto pismo*, »prinešeno« na slavno–ilirski »bosanskoga izvora«. Oživljujući antiku, Katančićevi su (kao i Kanižlićevi) ekvivalenti *Illyrice* = Sclavonice, *lingua Illyrica* = jezik ilirski = slovinski, slavonski, slavinski, slavno–ilirski i slavino–ilirski, tj. »neoskvrnjeni pravo–slavni staroga jezika slovinskoga«. Sve su mu to korjeniti, etimološki nedvojbeni sinonimi za *hrvatski*. Kada u Osijeku gradi latinsku pjesmu *in metra latina* — onda gradi i svoj *metrum illyricum*, svoj »novi« stil hrvatskog pjesništva.

U Osijeku Katančić je napisao i tri prve svoje filološke disertacije — o Panoniji, o jeziku drevnih Panonaca i o rimskom miljokazu nađenom kod Osijeka, koju je u Osijeku 1782. i objavio, sve ih potpisujući — po ugledanju na Janusa Pannoniusa: *Petrus Katancius Pannonius!*«

Osijek i miljokaz predodredili su ga za epigrafiku, numizmatiku i povijest antike. Povrh toga u Osijeku je završio i svoje djelo *De Istro eiusque adcolis commentatio* (»Tumačenje o stanovnicima Podunavlja«; 1785. a obj. 1798.). U njemu je pokazao osobitu predilekciju za filologiju (podrijetlo, jezik i pismo) i *etnologiju* ilirsko–tračkih Podunavaca (koliko znademo, prvi od Hrvata poziva se na etnologiju!), kao i doseljenika među njih od Rimske republike do njegova vremena. U Osijeku su nastajala i dva posljednja i najglasovitija Katančićeva znanstvena djela *Orbis antiquus* (započeo kao student estetike u Budimu 1779, a objavio tek pred smrt, 1824. i 1825.) i *Istri adcolarum geographia vetus* (»Stara geografija stanovnika Podunavlja«, obj. posmrtno 1826./1827.).

Duh koji ova i druga njegova djela prožima zove se *h r v a t s t v o*. On se posvuda odaje kao domoljub. Uvjeren je da su Hrvati *autochtones* u etničkom kontinuitetu, a ne *advenae*, došljaci koji se naseliše na osvojenoj zemlji, a to su Mađari, Nijemci i Vlasi (Raci ili Srbi), koji nisu pravo– nego krivo–virci: »Ne donesoše oni u svojih uprtačah slavonski slavni jezik, nego ga ovdi najdoše«, prepisuje on od Kanižlića. Kao Slaveni, Hrvati su Iliri, donekle romanizirani. Stari su koloni domovine i baštinici rimske civilizacije i kulture, a Rimljani ih zovu

Panonima. I do kraja života, Katančić je čvrsto vjerovao u slavenstvo ilirsko–tračkih plemena. Upravo po tom mišljenju o etničkom karakteru drevnih Ilira, po svom *ilirizmu*, Katančić je stekao osobito mjesto u previranju ideja uoči hrvatskoga narodnog preporoda: »bio je posljednji hrvatski učenjak, koji je još vjerovao, da su Iliri pređi našega naroda.« (Tomo Matić.) »Motreći ja ove naroda mog okolostanke još u mlaosti« (Katančić), on je, pišući o svom »slavno–ilirskom narodu«, po tezama o ilirizmu bio više znanstvenik po domoljublju, iz ljubavi, potrebe i nužde, nego po dokazima. A to je bilo više nego dovoljno da ga Gaj i ilirci u preporodnom ilirskom pokretu stave na svoju zastavu, a »Danica ilirska« (hrvatska, slavonska i dalmatinska) njegove stihove za svoj moto. Sam Gaj, pišući u njoj ogled »Tko su bili stari Iliri«, trudi se »dokazati, da su današnji slavjanski žitelji našega trako–ilirskoga poluotoka nesumnjivi potomci starodavnih Ilirah«.

2. Na izmaku 18. i na pragu 19. stoljeća (1795.), pojavila se u Slavoniji iznenađujuće arhaična dvotomna knjiga o rimskom vojskovođi i kršćanskom obraćeniku: *Život svetoga Eustahije, s naukom krstjanskim vire svete, apostolske, katoličanske rimske crkve u sličnoričje složen i izpivan*. Ovu svetačku legendu o poznatom martiru »ispivao« je na 635 stranica Antun Josip T u r k o v i ć (1758.–1806.), rođeni Osječanin, »gornjovaroško dite« i »gornje osičke varoši, Retfale i Kravica paroh«.

3. Obilježje pučke, trivijalne i pseudoklasične književnosti prenose u 19. stoljeće i prigodničari. Prigodni pjesmotvori ovih pjesmopisaca, spjevani su kao ode i elegije đakovačkim biskupima. Pjevaju ih biskupijski svećenici od 1816. do 1832. povodeći se za Katančićevim kvantitativnim stihom — Karla P a v i ć (*Zbor pivalica, Miropripivka*) i srijemska braća M i h a l i ć i, Josip Kalasancije i Antun. Josip Kalasancije ispjevava svoje *Pisme*, tj. ode, biskupu Rafaju, *Narodkinju vilu* i *Domorodkinju vilu* biskupu Sučiću, a brat Antun posvećuje Sučiću svoj *San*, dok prigodnicom *Narodno veselje triju kraljevinah, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, pozdravlja ustoličenje Franje Vlašića za njihova bana. Upravo na »članke« u stihovima ovih i drugih nespomenutih pjesnika, a ne Katančićeve, odjeknuli su stihovi Grgura Čevapovića, koji je Katančića osobito štovao i od njih štitio:

*Ilirički prosto zapivajte;
Mi za članke ne marimo, znajte!*

4. Već spomenuti Turković otvorio je 19. stoljeće književne Slavonije svojim čednim pjesničkim proizvodom, humorističkim pjesmotvorom *Zeca priponizna tužba* (Osik, 1802.), spjevanim u 75 osmeračkih katrena, složenih »u sličnoričje« (srok) »ko za šalu«, veselu razbibrigu i »na zabavu jezika slavonskoga«, mada u njemu nema ništa od pjesničke zabavljenosti jezikom. No, u njemu je našao potaknuće Adam F i l i p o v i ć da spjeva svoju pjesničku parodiju *Tužba grozdja negrišnoga* (Osik, 1822.), ali ne na Euzebijevu muku ili na Turkovićeve *Zeca*. Uzor mu je u srednjovjekovnim šaljivim parodijama obrednih tužbalica i običaja tuženja, poteklih iz novogrčkih priča o četveronošcima i iz »Porikologa« (kao »Muka blaženoga Grozdija«), proširenim u pučkim pjesmaricama. U njima je Ivanošićev *Sličnorični nadpis groba Zvekanovoga* dobio svoje prve sugrađanske sljedbenike, humor stare Slavonije svoje smjerne prethodnike, a pučka trivijalizacija martirstva svoj zabavni učinak.

5. Idejna usmjerenost i optok knjiga ovih hrvatskih pisaca prva je kopča za povezivanje Slavonije, s podvojenim dijelovima hrvatske književnosti i teritorija. Nastavit će ih pretpreporodni književnici čiji doprinos nacionalnoj i nadnacionalnoj ideologiji *ilirizma* nije moguće mimoći, pa ćemo se njihovim udjelom posebice baviti ili, koliko je to ovdje moguće, samo naznačiti. Prvo, udjelom osječkog studenta bogoslovnog učilišta, gimnazijskog profesora, klasicističkog pjesnika i znanstvenika, velikog Valpovčanina i Hrvata Matije Petra K a t a n č i ć a: on će u Osijeku profilirati svoj pjesnički i znanstveni interes. Zatim udjelom prvoga priznatog osječkog književnika Antuna I v a n o š i ć a (1748.–1800.), bečko–bolonjskog i zagrebačkog bogoslovca i svjetovnog svećenika, koji će nasljedovati i unositi ideje jedinstva »iliričkog plemena« u *Svemogući zemlje i neba Stvoritelj* (Zagreb, 1788.), biti popularan humoristički pjesnik, ovjenčan »sjajnim vijencem literatstva« (N. Andrić), povezivan s Kanižlićem i označen figurom s »našim najličnijim izrazom ne samo rokokoja nego i mnogobrojnih perioda kasnije« (M. Peić). Naposljetku, udjelom osječkog kapelana Adama F i l i p o v i ć a Hendeltalskog (1792.–1871.) i osječkog gimnazijskog ravnatelja i cenzora knjiga Marijana J a i ć a (1795.–1858.), pjesnika najboljih pučkih duhovnih pjesama poslije Kanižlića, franjevačkog dvokratnog provincijala u Budimu melografa, skladatelja i buditelja hrvatskog katoličkog življa u Hrvatskoj, Bačkoj, Banatu i Ugarskoj: on je znatno utjecao na preporodnu kulturnu atmosferu i gibanje u Osijeku. Uz preporodni doprinos Grgura Č e v a p o v i ć a, njegova prethodnika

u Vukovaru i Budimu, ova se ideologija u Gajevo doba jače manifestira kao preporodno ilirička, *ilirskoslavenska*, a kod Filipovića kao *panslavonska*.

I v a n o š i ć e v udio u Pridgovoru spomenutom djelu *Svemogući...*, koji očituje njegovo »iliričko« i nadnacionalno osjećanje, svijest i zastupanje »bratinskog razgovora« među narodima, ogleda se iskazom: »Nimca, Ugra, Hrvata, Slavonca, Talianca, Francuza, Grka, Arapina — s ričjom, svakoga čovika, kojega mu drago on bio naroda, fele i jezika ... ljubiti ga moraš kao samoga sebe«.

F i l i p o v i ć e v udio izrazitije je prisutan samo u osječkoj i slavonskoj književnosti i kulturi. On je i posljednji izdanak stare književne Slavonije. Svojim prvim i glavnim pjesmotvorima, književno–izdavačkim i organizacijskim radom, vezanim uz Osijek, on od 1820–tih godina izrazitije potiče, uz G. Čevapovića, I. A. Brlića i Stjepana Marjanovića Brođanina književno–prosvjetiteljski preporod u Slavoniji u doba »kada kod nas još ni svitati počelo nije« (M. Pavić). U osječkom razdoblju, kao gornjogradski kapelan (1818.–1824.), piše nabožno–poučne i rodoljubne pučke pjesme i igrokaze iz rimske i osmanlijske povijesti — »sve za ljubav puka našega«. (M. P.) Tada objavljuje i treće izdanje »Satira«, a u njemu svoj stihovani exegi monumentum Relkoviću: *Kratki izpis života privridnoga gospodina Matie Antuna Relkovića* (Osijek 1822.), opširno botaničko–pjesničko djelo *Razgovor priprosti ...* (Osijek 1822.), humoristički spjev *Tužba grozdja negrišnoga* (Osijek 1822.) i *Život velikoga biskupa Antuna Mandića* (Pečuh 1823.), »najznatnije stihovano književno djelo, što je napisano u čast i slavu Strossmayerovih prethodnika« (N. Andrić), popraćeno refleksijama iz slavonske kulturne stvarnosti i komentarima iz Montesquieua i Herdera. Filipović se 1822. poduhvatio i uređivanja popularnog i rado čitanog *Novoga i staroga kalendara slavonskoga* Divaldove tiskare, uređujući ga i pišući, jamačno, najvećim dijelom sam, duže od tri desetljeća. U njemu on je pokrenuo i akciju za osnivanje književnoga »domorodnog sdruženja«, a preko njega uspostavlja kontakt s J. Kopitarom i J. Dobrovskym, kao i prisne veze s I. A. Brlićem.¹

J a i ć e v udio u preporodnom gibanju ogledao se u čuvanju Katančićeve tradicije u Osijeku, gdje je živo djelovao od 1836. do 1846., posebice što je shvatio da se približava novo doba u kojem će ilirički jezik zagospodariti nad latinskim, i to u vrijeme kada osječki zakašnjeli neoklasicisti, gimnazijski profesori, povodeći se za Katančićevim pjesničkim ugledom i zbirkom *Fructus auctumnales*, objelodanjuju korpus svojih latinskih pjesama (Fortunat N a g y, Oton B a b u - l a k, Samuel K o c i j a n i dr.), pa i one posvećene samom Jaiću. Tu gimnazijsku i stalešku privilegiju latinskog nad hrvatskim u Osijeku, oduzeo je upravo Jaić:

za redovitu svečanost obilježavanja svršetka školske 1841./1842. godine, kada su običajno zaredale latinske i mađarske deklamacije, on je složio besjedu *Encomium patriae literaturae et mecenatis* (»Pohvala domovinskoj književnosti i mecenatu«, u programu!), ali na — »i l i r s k o m«! Izgovorio ju je »pun vatre omladinske« gimnazijski pitomac, inače »prekrasnoga latinskog izgovora« (Mihovil Tkalčević), a zabilježile zagrebačke *Narodne novine*.² Podučen od Jaića, govornik je otpočeo kazivati Katančićeve posvetne stihove svojoj *Dissertatio de colum na milliaria ad Eszekum reperta*, Ovidijeve stihove iz »Ex Ponta«:

*Nescio, qua natale solum dulcedine captos
Ducit, et immemores non sinito esse sui.
[Ne znam slatkoćom kojom rođena grupa zarobljuje
i ne dopušta da je zaboravimo.]*

A zatim zamoli ilirskim jezikom »plemenitu i blagrodnu gospodu i mile drugove svoje«, da mu oprostite što on ... zapostavlja »slavnorečenoga Cicerona, mudroslovnoga Quintilijana, kitnorečnoga Marona i slatko pjevajućeg Nazora i tolike klasike, progovorivši pred ovom »mudroučkom skupštinom priprostim ilirskim govorenjem«. (...) Ne će govornik ovdje da navodi »stare naše junačke pastirske i pirovne pjesme, nego će samo pitati, koji će jezik »ispisati« tako ... uzveličano ... onu slatku kletvu zore, kako ju je Kanižlić u svojoj slavnoj Rožaliji pjevajući izrekao (...) koji će jezik nadvisiti »nutarnje neko veličanstvo Katančića, navlastito u tako zvanim »Jesenskim plodovima« (...) Govornik zaklinje slušaocima istim domorodnim mlijekom, da mu ne zamjere, što je on u svome srcu zapalio »ljubav domorodnu neumrloga pobuditelja našega i ostalih naših Ilira«. (Katančića, neposrednog prethodnika Gajeva.) Sada zamjenjuje nekoć staru Mursu klasičnu »jedan novi ljepši grad s boljim zgradama i učionicama, zidovi tih zgrada bolje su obrane naroda nego li neznabožački bedemi« (...)

Skupljeni slušaoci najvećom su pozornošću uprli pogled u govornika, a kada posljednju riječ izusti, zaori sa svih strana gromoviti »živio!« — »Sva je mladež u radosnom krikju sjedinila mlade glasove svoje, da se svuda i u bližnje ulice čuti moglo«.

Jaićev ilirizam, pokazalo se, bio je autohtone osječke, Katančićeve vrste i ishodišta. A Katančićem je bio zaokupljen i Filipović, prevodeći s latinskog iz njegovih filoloških djela veće i manje cjeline o Mursi, Ilirima i Panonima, Slavoniji i Podunavlju.

6. »Ilirička« i *ilirskoslavenska* komponenta imala je u Osijeku stoljetnu prisutnost i bila je temeljna nasljedovana i književno razvijena misao voditeljica narodnih snaga, bez obzira na oscilacije, stranputice i ciljeve, uvjetovane protunarodnim političkim i gospodarskim erozivnim djelovanjem germanizatske i mađarizatske svijesti i njezinih eksponenata. Nju je moguće slijediti, upravo, na tlu književnih činjenica, koje se u doba ilirskog pokreta u okviru hrvatskoga narodnog i književnog preporoda manifestiraju kao ideološki tip Katančićeve *socijalizirajuće* težnje k stvaranju nacionalnog zajedništva unutar »starog Ilirika«, nasuprot nastupnoj ekspanziji mađarskog nacionalizma i u području jezika i kulture. Književnost se našla u zadaći stvaranja moderne hrvatske nacije i othrvavanja tome preziranju, osobito u slavonskom središtu. Temeljni oslonac imala je u svećenstvu đakovačke biskupije, književnicima Mati T o p a l o v i ć u, Jurju T o r d i n c u i Stjepanu M a r j a n o v i ć u Brođaninu, usmjerenim na središnju osobnost: Marijana J a i ć a, mladež osječke gimnazije i građanski nacionalni sloj budućih prvaka »domorodne stranke«. U doba ilirskog pokreta i Gajeve autoriteta uspostavljena je ova uporišna jezgra, a uz spomenute književnike činili su je iskusni poglavarstveni i javni djelatnici Josip K r m p o t i ć, Franjo V a h t e r – S t r a ž i m i r i V a s a A t a n a s i j e v i ć, a od mlađih intelektualno osamostaljenih »iliraca« Antun S t o j a n o v i ć i Mojsije G e o r g i j e v i ć, budući istaknuti političari — ilirci i »domoljubi«.

Opće raspoloženje u slavonskoj metropoli odavale su refleksije na pojedinačne javne manifestacije i književne istupe budućih vođa ilirskog pokreta u Zagrebu. Bilježi ih franjevački ljetopis od 1832., objelodanjena korespondencija s Gajem, gimnazijski spisi, Gajeve »Novine horvatske, slavonske i dalmatinzke« i »Danica« od svoje pojave, na temelju njih eksplikacija Dragutina Prohaske o povijesnim »sličicama iz osječkog i l i r i z m a«, koju je izložio u predavanju održanom u Magjerovu Klubu hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku (4. i 7. listopada 1911. i objavljeno u »Savremeniku« 1912.). Imajući u vidu revolucionarnu 1848/49. godinu, kada su Mađari vojnim pohodom osvojili Osijek, kao i ponašanje reprezentanata antagonističkih stranaka, »mađarona« i »narodnjaka« u gradu, a osobito poglavarstvenoga i županijskog čelništva prije i poslije 1848./49. godine, sam Prohaska je isticao misao o podesnosti ove građe za dramu ili roman; književnu podlogu ovim zbivanjima, ipak, ostavili su nam pojedini pisci. Među njima Janko J u r k o v i ć, književnik i pripadnik naraštaja hrvatskih intelektualaca koji je doživio i 1848. i Bachov apsolutizam. Bio je već gimnazijski učitelj u Osijeku

(1855.–1860.) kad je bio objavio svoju najbolju pripovijest *Pavao Čuturić* i zadobio glas prvoga hrvatskog humoriste. Napisao je vrsnu humoresku *Ratni memento starca Ivana* («Vjenac» 1870.) i beletrizirao »staru gardu mladog patriotizma«, koja je mađarskim osvajanjem osječke Tvrđe 1848. izbjegla iz Osijeka u Čepin, gdje je pred piscem, retrospektivno, ispovjedila svoj doživljaj bojnih događanja među zaraćenim vojskama iz svoje izbjegličke razdaljine, neminabilni su, međutim, portreti kojima je prvake »domorodaca« narodnjaka i mađarona četrdesetosmaškog pokretu u Osijeku predočio sam Antun Stojanović, sudionik u zbivanjima i pouzdani svjedok u memoarskoj prozi *Opisanje mojega života* (VI. odjel: »Prevrat godine 1848.«, rkp. objavljen fragmentarno).³ Valja upozoriti i na dramsku transpoziciju Ante Benješića, javoraša, Ilirizam u Osijeku. Komedija u tri čina (rkp. u Zavodu HAZU), u kojoj je suočio u akciji oko osječke »Ilirske čitaonice« obje stranke. A svoj dramski tekst, povijesnu dramu u tri čina *Tamburaši ilirski*, napisao je i sam Prohaska (1936. g.). Događanja su bila nadasve ozbiljna. Pojedinci, među njima Tordinac, Georgijević i drugi bili su osuđeni u odsutnosti na smrt.

7. Rezultat narodnog i književnog dopreporodnog i preporodnog pokreta u Osijeku bio je od ne malog značenja i za Slavoniju i za hrvatsku književnost ilirizma. Imao je i svoju genezu. O njoj je ovdje bila riječ. Od prvih desetljeća 19. stoljeća narodne snage u Osijeku, Hrvati, i s njima udruženi viđeniji Srbi (Mojsije Georgijević, Vaso Atanasijević, Dimitrije Vuković), u osvajanju pozicija u Gradskom poglavarstvu i zastupstvu postaju prodornijim i kompaktnijim političkim elementom, što će pridonijeti razviću Osijeka kao nacionalnog središta i biti zaštitnim zidom u Bachovo, Rauchovo i Khuenovo doba. Zato već 1840. jedino Osijek od svih hrvatskih županijskih gradova u Hrvatskoj i Slavoniji otklanja uplatiti, unatoč palatinovim urgencijama, od zajedničkog sabora određeni mu doprinos za podignuće mađarskoga Narodnog muzeja i kazališta u Pešti, a istovremeno »s veseljem« podjeljuje svoj doprinos za »domoljubni pothvat«: osnutak Narodnog ilirskog kazališta u Zagrebu.⁴ Godine 1841. Gradsko poglavarstvo prihvaća se pokroviteljstva od Mate Topalovića i sučlanova utemeljenog »horvatsko-slavonskog književnog društva« i njegovih periodičnih izdanja, knjižica za zabavu i pouku »Jeka od Osijeka« i »Tamburaši ilirski«, zbirke »poučnih naših narodnih ilirskih pjesama«, najavljenih i posebnim *Oglasom k predplati na narodni zabavnik za g. 1842.*, koji je Topalović dao tiskati kao »sučlan« društva i »privremeni urednik«. Topalovićevo *Književno društvo u Oseku*

(Litteraria Societas Essekini) otpočelo je djelovati 1841. i bez potvrđenih pravila. Ne procijenivši zapreke (Ugarsko namjesničko vijeće nije ni jednom dopustilo izdavanje bilo kojega hrvatskog periodika u Osijeku), Topalović je pokrenuo i pitanje Osijeka kao književnog središta i namijenio Društvu smioni književnoizdavački program, razotkrivši ambicije koje nisu vodile legalizaciji.

Na molbu pjesnika Jurja T o r d i n c a, tvrđavskog kapelana, glavnog pokretača, potom i prvog tajnika, Poglavarstvo je 1843. odobrilo utemeljenje *Društva čitaonice osečke* [Societas Lectora Essekiensis] u »parvostolnomu Gradu Slavonie« i prihvatilo prva pravila *Osnova čitaonice Osečke*, kao i održavanje konstituirajuće sjednice 31. prosinca 1843. u Gradskoj vijećnici.⁵ Vrlo uspješnim predsjednikom Društva i ilirske čitaonice 1845. postat će i treći vodeći književnik Stjepan Marjanović. Ono je s Osječanima upriličilo veličanstven doček nadvojvodi Stjepanu, ugarskom palatinu (19. rujna 1847.). Topalović i Tordinac spjevali su mu i pozdravne pjesme, pa je car potom potvrdio društvena pravila (13. listopada 1847.), ali izdavanje časopisa ne! Ono je 1848. obustavilo rad.

Ovom trijumviratu ilirizma u Osijeku priključuje se i pjesnik Krunoslav (Stjepan) J o h a n i d e s, rođeni Osječanin (1823. — Drenovci, 1890.), svećenik Biskupije đakovačke i srijemske, kojemu je Topalović u Bogoslovnom liceju predavao poetiku, i dopisnik Gajevih »Narodnih novina«. Objelodanjivao je od 1845. sve svoje pjesme u »Zori dalmatinskoj«, a ostao poznat po pjesmi rodnom gradu (1846.):⁶

OSIEK

*Jeste l' vid'li one tam ravnine,
Gdje grad slavni stojeć od tri glave
Ko s visine žarko sunce sine,*

*Uz njeg pako šumi voda Drave,
Jeste li ih vid'li?*

Ah, živit tamo, mogu ja samo!

*Jeste l' bili u tom slavnom gradu?
Ki nad starim sjedi Mursom gradom
Sagrađenim od Rimskog, u hladu,
Silnog junaka u rukama s vladom,
Jeste l' ond' bili?*

Ah, srce tamo, kuca mi samo!

*Jeste l' vid'li uz grad mjesto ono,
Gdje su se potukli s mačem lavi
Istočni i zapadni smiono,
Da je krvno bilo lice Dravi.
Jeste l' ga vid'li?*

Ah, tamo, tamo, živim ja samo!

(...)

*Oj, gradu, oj, troglavi gradu!
Ljubav prema tebi me tira,
Moja da romoni lira
Tebi na slavu!*

*Oj, gradu, oj, zlatni moj gradu!
Primi dakle ove moje
Želje, lira pjeva koje
Tebi na slavu!*

*Nek umjetnost,
Svako znanje
U teb' cvate i
Blagostanje!*

*Nek te ravna
Sveta sloga
Kâ dolazi
Gor' od Boga!*

*Nek te ljube
Sini i brane,
Kad te vuci
Strti kane!*

*Bog nek čuva
Tvoje vjerne!
Drava odnijela
Sve nevjerne!*

Za »dan najvećeg trijumfa ilirizma« u Osijeku, popraćen s četverodnevnom slavljenjem, proglašen je 13. prosinca 1847. kada je opća skupština Županije virovitičke u Osijeku proglasila zaključak »da se narodni jezik ovih kraljevstava unutar područja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uzvisi na čast diplomatsku [službenog jezika] u svim granama uprave« te da se do kraljevske rezolucije »ostavi slobodna upotreba narodnoga jezika u svim javnim raspravama i rješidbama«. ⁷ Odlukom sjednice Gradskog poglavarstva od 25. travnja 1848. uveden je hrvatski jezik u Osijeku kao službeni u sve javne poslove. Dotad je službeni jezik u Osijeku bio njemački i latinski: n j e m a č k i je uredovni jezik vojske, putujućih teatarskih družina, gradskog satništva, pošte, viših društvenih staleža i, uglavnom, poslovnih krugova, a l a t i n s k i — školstva, gradskog poglavarstva i županije. Za apsolutizma, od 1854. do 1860. godine, njemački jezik ponovno je službeni u Osijeku, ali i jezik njemačkog teatra, potom periodike, novinstva i književnosti na njemačkom jeziku.

Najveće slavlje održalo je Društvo narodne čitaonice (starosta Josip Krmpotić i tajnik J. Tordinac) 15. prosinca 1847. u osječkom njemačkom teatru. Tada se, s njemačke kazališne scene, prvi put čulo pjevati na hrvatskom jeziku, zahvaljujući izvoditeljima, Poljakinji Elizabeti Uhinkovoj, primadoni i supruzi ravnatelja teatarske družine Eduarda Uhinka, ali i osječkim »oduševljenim ilircima«. Njihov zajednički nastup u njemačkom kazališnom komadu, uz pratnju »prvoga varošskog tamburaškog zbora« Paje Kolarića od šest članova, ujedno se uzima i za njegov »dan uzvišenja«, i početak hrvatskoga tamburaškog pokreta. ⁸

Ovom uspjehu pribrojava se i jedno od posljednjih postignuća, ostvarenih u suradnji iliraca s gradskim vlastima: na potaknuće Mojsija Georgijevića i peticiju 60 potpisanih građana, Hrvata, Srba i Nijemaca od 12. veljače 1848., Gradsko zastupstvo jednoglasno je imenovalo Ivana K u k u l j e v i ć a Sackinskog i Metela O ž e g o v i ć a počasnim građanima sl. kraljevskog grada Osijeka zbog »njiove neograničene revnosti u branjenju našeg jezika, municipalnih prava i narodnosti«. Svečanost naimenovanja obavljena je 24. ožujka. ⁹

Nakon uminuća 1848./49. grad postaje 1850. »utemeljenim članom« Kukuljevićeva Društva za povesticu jugoslavensku, ¹⁰ zatim JAZU, uplatom 3000 forinti, ¹¹ pa Društva hrvatskih umjetnika ¹² i Društva hrvatskih književnika, ¹³ koje ga unosi u »zlatnu spomen–knjigu utemeljitelja društva« (pismena obavijest predsjednika Trnskog Gradskog poglavarstvu od 3. veljače 1901). Isto tako zastupnici često odlučuju o potpomaganju rada nacionalnih i akademskih društava,

subvencioniraju gostovanja zagrebačkog HNK i ne stavljaju zapreke ni jednom narodnom društvu. Prema tome, i zato, smatrali smo za potrebno dopreporodnu i preporodnu idejnu usmjerenost književnosti u Osijeku i na hrvatskoslavonskom prostoru obuhvatiti jedinstvenom mišlju i pogledom kao moguću, susljednu i uzrocima i posljedicama prožetu književnu cjelinu.

BILJEŠKE

¹ O tome i Filipoviću: Matija P a v i ć, *Biskupijsko sjemenište u Đakovu 1806–1906*, Đakovo 1911, str. 142–144, 329–330. — Vladoje D u k a t, *Iz povijesti hrvatskoga kalendara*. »Narodna starina«, Zagreb 1923, 4, 36–38. — Tomo M a t i ć, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*. HAZU, Zagreb 1945., str. 83–85, 101–103, 147–148. — Marija M a l b a š a, *Stari osječki kalendari*. »Slavonski godišnjak«, Osijek 1967, str. 245–254. — Divna Z e č e v i ć, *Pučko štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća I, II*, Osijek, IC »Revija«, 1981., 1982. — I s t a, *Pučka književnost*. U: »Povijest hrvatske književnosti«; Liber – Mladost, Zagreb 1978., str. 451, 524–525, 536.

² »Narodne novine« 1842., br. 66. Članak je prenio Dragutin Prohaska, v.: Ilirizam u Osijeku (1835.–1849.). Dionička tiskara u Zagrebu 1913., str. 8–9. Separatni otisak.

³ Nikola K o s a n o v i ć, *Političke borbe i glavne ličnosti revolucionarnih godina 1848/49. u Osijeku*. »Osječki zbornik« XVIII–XIX, str. 163–183, Osijek, 1987.

⁴ Kamilo F i r i n g e r, *Osijek i osnivanje Narodnog kazališta u Zagrebu 1840*. »Slavonija danas«, 1/1954., 3, str. 9–10.

⁵ Vesna B u r i ć, *Prvi pokušaji književnog i kulturnog udruživanja u Osijeku*. »Radovi« centra za znanstveni rad JAZU, 3, str. 297–325, Vinkovci, 1975.

⁶ Divna Z e č e v i ć, *Pjesma o Osijeku*. »Revija« 29/1989, 12, str. 1125–1127.

⁷ P r o h a s k a, *Ilirizam* (n. d.), str. 20–22.

⁸ Stanislav M a r i j a n o v i ć, *Njemački teatar u Osijeku. Kazališni plakati i almanasi*. Zbornik »Krležini dani u Osijeku 1987–1990–1991«, str. 186–188, Osijek–Zagreb, 1992.

⁹ Povijesni arhiv Osijek (PAO), GP, br. 905/1848.

¹⁰ Isto, 6330/1850.

¹¹ Isto, 1665/1867.

¹² Isto, 290/1898.

¹³ Isto, 2307/1901.